

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

από την Μαρίνα Πετρονώτη

Σεβαστή Τρουμπέτα, Christian Voss (επιμ.), 2003, «Minorities in Greece. Historical issues and new perspectives», *History and culture of South Eastern Europe*, An Annual Journal, 5, Slavica Verlag, Μόναχο.

Ο συλλογικός αυτός τόμος βασίζεται σε εισηγήσεις οι οποίες παρουσιάστηκαν στο συνέδριο: «Minorities in Greece. Historical issues and new perspectives», που συνδιοργάνωσαν το Collaborative Research Centre (Freiburg) και το Eastern Europe Institute του Ανοικτού Πανεπιστημίου του Βερολίνου (Βερολίνο, 2003).

Όπως επισημαίνουν οι επιμελητές στο εισαγωγικό κεφάλαιο, άμεσο επακόλουθο των εκτεταμένων πολιτικών και κοινωνικών μετασχηματισμών που επέρχονται στα Βαλκάνια μετά το 1989 (αναβίωση του μακεδονικού ζητήματος, ίδρυση της Μακεδονικής Δημοκρατίας –FYROM–, εμφάνιση νέων εθνικισμών και εθνοτικών εξεγέρσεων), είναι οι αλληπάληλες επανασημασιοδοτήσεις των εννοιών «μειονότητα» και «μειονοτικό». Υπό το πρίσμα αυτό, οι συγγραφείς επιχειρούν τη συστηματική επισκόπηση των αλληλεπιδράσεων που υφίστανται ανάμεσα στα τοπικά και εθνικά πρότυπα κατασκευής της ταυτότητας. Και καταδεικνύουν πως η «μειονοτικοποίηση» μιας κοινωνικής ομάδας συνιστά πολύμορφη, δυ-

ναμική και δυσχερή ως προς την ερμηνεία της διαδικασία.

Η ιδιαίτερη συμβολή του έργου έγκειται στο ευρύ φάσμα των εξεταζόμενων θεματικών περιοχών, τη συμπληρωματικότητα των μεθόδων και τη διεπιστημονικότητα των προσεγγίσεων οι οποίες υιοθετούνται – γράφουν ιστορικοί, κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι, νομικοί, γλωσσολόγοι, γεωγράφοι. Περιγράφοντας τους πολυάριθμους παράγοντες που συντελούν στην εμφάνιση μειονοτικών ομάδων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, οι συγγραφείς εμπλουτίζουν το διάλογο γύρω από το επίμαχο αυτό ζήτημα τεκμηριώνοντας την πλειάδα των πολιτισμικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών παραδόσεων των μειονοτήτων, όπως επίσης τις διακυμάνσεις στη θεσμική τους υπόσταση και την κοινωνική αναγνώριση. Υπογραμμίζοντας ότι ο ορισμός της «μειονότητας» κυμαίνεται ανάλογα με τα πολιτικά και ιστορικά συμφραζόμενα, αμφισβητούν την εγκυρότητα ερμηνευτικών εκδοχών που προτάσσουν την εθνοτική ή πολιτισμική ετερότητα, καθώς και εκείνων που αποδί-

δουν στην κρατική πολιτική την αποκλειστική ευθύνη για τον προσδιορισμό της θέσης και των δικαιωμάτων των μειονοτικών ομάδων.

Τα δεκατρία κείμενα που απαρτίζουν τον τόμο επεξεργάζονται αρχαιακό υλικό και στοιχεία συλλεγμένα με επιτόπια έρευνα, παράλληλα δε αναλύουν τις χρησιμοποιούμενες έννοιες προσφεύγοντας σε σύγχρονα θεωρητικά εργαλεία. Συνδυάζοντας πολυεπίπεδες προσεγγίσεις, ρωτούν κατά πόσο η έννοια της «μειονότητας» μπορεί να αντιμετωπιστεί ως διακριτή αναλυτική κατηγορία που προάγει την κατανόηση της διασύνδεσης του τοπικού με το εθνικό ή του βαλκανικού με το διεθνές στο *πέρασμα του χρόνου*. Ταυτόχρονα, οι συγγραφείς στέκονται με κριτική διάθεση απέναντι στους λόγους για τους οποίους τα θέματα αυτά έχουν επί μακρόν αποτελέσει «ταμπού» ενισχύοντας την πεποίθηση ότι ο αποκλεισμός μιας ομάδας προκύπτει από «φυσικές», άρα απαραβίαστες, ιδιαιτερότητες.

Τα μέσα με τα οποία πληθυσμοί με ανόμοια ιστορικά, κοινωνικά και οικονομικά γνωρίσματα μετατρέπονται σε μειονότητες εξετάζονται υπό μια συγκριτική οπτική, ώστε να αναδειχθούν οι συγκλίσεις (ή αποκλίσεις) στη στάση των εθνικών κρατών απέναντι στο μειονοτικό ζήτημα, οι στρατηγικές με τις οποίες οι ίδιες οι μειονότητες ανταπεξέρχονται στις ασκούμενες πιέσεις, οι παρεμβάσεις των διεθνών οργανισμών στη διευθέτηση εθνικών ή διακρατικών διενέξεων. Προς την κατεύθυνση αυτή, αναλύεται διεξοδικά η περίπτωση των

Μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης –οι μόνοι στους οποίους έχει επίσημα εκχωρηθεί η μειονοτική ιδιότητα–, των Σλανόφωνων της ελληνικής Μακεδονίας, των Αρομάνιων και των Τσάμηδων της Ηπείρου.

Τα δημοσιευμένα κείμενα εντάσσονται σε πέντε θεματικές ενότητες. Στην πρώτη, η οποία τοποθετεί τις μειονότητες στο ευρύτερο πλαίσιο των Βαλκανίων, ο *Peter Haslinger* σημειώνει ότι, εξαιτίας της έντονης πολιτισμικής ποικιλομορφίας της περιοχής, τα βαλκανικά εθνικά κράτη οικοδομούνται μέσω βίαια επιβεβλημένων μεταβολών, της εθνοποίησης των κοινωνικών και πολιτισμικών διαφορών και της «εθνοκάθαρσης». Η συμβολή του εικονογραφεί παραστατικά την αλληλεξάρτηση του «χώρου» με το σχηματισμό μειονοτήτων και τις συγκρούσεις που συνοδεύουν τη διαδικασία αυτή. Επιστρατεύοντας τρία θεωρητικά εργαλεία –τα «φανασιακά εδάφη», τον «εθνότοπο» (*ethnoscape*) και το «τριαδικό σύμπλεγμα»–, ο συγγραφέας εισηγείται ότι η εδαφική ταξινόμηση των πληθυσμών δεν αντιστοιχεί σε γλωσσικές ή ιστορικές ενότητες: η ρητορική για την πολιτισμική καθαρότητα διαταράσσει τις σχέσεις μεταξύ μειονοτήτων και πλειονοτήτων τροφοδοτώντας την πρόσδεση τοπικών πατριωτισμών σε «φαντασιακά εδάφη» και την προάσπιση του εθνικού χώρου από απειλητικούς (εσωτερικούς ή εξωτερικούς) Άλλους.

Ο *Christian Promitzer* αναδεικνύει τη χρήση των «φυλετικών επιστημών» ως «επιστημονικής» βάσης της ίδρυσης εθνικών κρατών – κάτι που λαμβάνε-

ται σοβαρά υπόψη στην περίπτωση της Ελλάδας. Εθνογραφικές και ανθρωπολογικές μελέτες αναλαμβάνουν να καταγράψουν τη φυλετική σύνθεση του τοπικού πληθυσμού και να ιεραρχήσουν τις «φυλετικές» ομάδες με κριτήριο την απόσταση η οποία τις χωρίζει από τις ευρωπαϊκές «φυλές». Απόρροια αυτού του διαχωρισμού είναι η απαγόρευση των «μικτών» γάμων ανάμεσα στις μειονότητες και τις εθνικές ομάδες. Πρωταρχική σημασία για τον *Promitzer* έχει ότι η εθνολογία και η γενετική χρησιμοποιούνται για την κατασκευή της ταυτότητας γεωγραφικά και κοινωνικά απομονωμένων ατόμων σύμφωνα με μια ρατσιστική λογική. Στόχος της λογικής αυτής είναι η στέριση των συγκεκριμένων ατόμων από ουσιαστικά δικαιώματα: γίνονται αντιληπτά ως μειονότητες και ως επίφοβες για την ασφάλεια των γειτονικών κρατών εθνικές διασπορές.

Η δεύτερη ενότητα καλύπτει ζητήματα κρατικής πολιτικής. Αναφερόμενος στις πιέσεις που οι διεθνείς ρυθμίσεις ασκούν στην ελληνική μειονοτική πολιτική, ο *Vemund Aarbakke* ανατρέχει στους ιστορικούς παράγοντες που υποδαυλίζουν τη σχετική συζήτηση. Και εφιστά την προσοχή στο ότι ενώ η εθνική καταγωγή υποκαθιστά τη θρησκευτική ταυτότητα ως μέσο διαφοροποίησης των βαλκανικών πληθυσμών μετά την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν προτείνονται σαφή μέτρα ένταξης των μειονοτήτων – το νεοσύστατο ελληνικό κράτος επιζητεί να τις απομονώσει από το εθνικό σώμα. Το σημείο κλειδί αφορά την αδυναμία (άρνηση)

της Ελλάδας να προσαρμοστεί σε διεθνείς συμβάσεις και πρότυπα, όσο και την ελλιπή πληροφόρηση των διεθνών οργανισμών για την κοινωνική και πολιτική κατάσταση η οποία επικρατεί στη χώρα. Τα μέτρα που λαμβάνονται γύρω από την προστασία των μειονοτήτων τις τελευταίες δεκαετίες συνυφαίνονται με τις εθνικές εξεγέρσεις και την εξάπλωση της ρητορικής για τα ανθρωπώπινα δικαιώματα.

Εστιάζοντας στα επίσημα δεδομένα για τις μειονότητες, ο *Τάσος Κωστόπουλος* υποστηρίζει ότι την απόκρυψη της στατιστικής «αλήθειας» κατευθύνουν πολιτικές και διοικητικές προδιαγραφές που αρνούνται την ύπαρξη μειονοτικών ομάδων στην εθνική επικράτεια, όπως επίσης η επιθυμία των ομάδων αυτών να απογραφούν ως Έλληνες για να εξασφαλίσουν εθνικά πρόνομια. Αναλύοντας τη διαδρομή της στατιστικής εικόνας του μειονοτικού Άλλου, ο συγγραφέας σκιαγραφεί την ανασφάλεια που προκαλεί στις κρατικές αρχές η ποικιλομορφία του ελληνικού πληθυσμού: η «παράλειψη» της δημοσιοποίησης απογραφικών στοιχείων μετά την προσάρτηση των Νέων Χωρών «αποδεικνύει» την έλλειψη εθνοτικών και γλωσσικών διαφορών. Μεγαλύτερη ακρίβεια παρουσιάζουν τα στατιστικά στοιχεία για τις θρησκευτικές μειονότητες – αν και αποσιωπούν βασισμένες στην εθνότητα ή τη γλώσσα υποκατηγορίες των μειονοτικών κοινοτήτων. Για τον Κωστόπουλο, η εξάπλωση του εθνικισμού στα Βαλκάνια έχει τις ρίζες της στους θεσμούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Το τρίτο μέρος του τόμου έχει ως κεντρικό θέμα τους Μουσουλμάνους, τις «νέες» και «παλιές» μειονότητες. Στο άρθρο τους για τα αδιέξοδα στην αντιμετώπιση των μειονοτήτων και των ομογενών, ο Δημήτρης Χριστόπουλος με τον Κωνσταντίνο Τσιτσελίδη παρατηρούν ότι, ενώ μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα η ελληνικότητα προσλαμβάνεται ως συστατικό της παγκοσμιοποιημένης κλασικής κληρονομιάς, στη συνέχεια εκφράζει κατεξοχήν εθνικιστικές γεωπολιτικές διεκδικήσεις. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην αλλαγή αυτή διαδραματίζουν οι όροι με τους οποίους συγκροτείται η ταυτότητα των πληθυσμών που ζουν στα νεοαποκτηθέντα εδάφη. Όπως περιγράφουν οι δύο συγγραφείς, η ανεπάρκεια και οι αντιφάσεις του εκπαιδευτικού συστήματος, και ειδικότερα των μειονοτικών σχολείων, εμποδίζουν την κοινωνική ένταξη των Ελλήνων Μουσουλμάνων στην ελληνική κοινωνία. Σύμφωνα με τα επιχειρήματα που αναπτύσσουν, η διάκριση (και άνιση μεταχείριση) μεταξύ αυτόχθονων και ετερόχθονων Ελλήνων συντείνει στη μετατροπή των παλινοστούντων «ομογενών» σε «μειονότητες», η θέση των οποίων διαφέρει ελάχιστα από αυτή των ξένων μεταναστών.

Η Σεβαστή Τρουμπέτα πραγματεύεται την επίμονη χρήση εθνικών και εθνοτικών κατηγοριών στις διαδικασίες αποκλεισμού και μειονοτητοποίησης, θεωρώντας ότι αναγκαία προϋπόθεση για την αποσαφήνιση των διαδικασιών αυτών είναι η διεξοδική ανίχνευση των συνολικότερων κοινωνι-

κών και οικονομικών συνθηκών. Αναλύοντας υπό μια συγκριτική σκοπιά τον πολιτικά καθορισμένο ρόλο της θρησκείας στη διαχείριση της θρακικής μειονότητας και των μουσουλμάνων μεταναστών στην Ελλάδα, τονίζει ότι, παρά τη θεσμική κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους, οι πρώτοι συγκροτούν μια αναγνωρισμένη θρησκευτική μειονότητα: πρόκειται για «εθνική» επιλογή μέσω της οποίας επιδιώκεται η αποδυνάμωση της τουρκικής απειλής στα ελληνικά συμφέροντα. Αντίθετα, ο κοινωνικός αποκλεισμός των μουσουλμάνων μεταναστών οφείλεται περισσότερο στον πολιτικό υποβιβασμό όσων δεν έχουν ευρωπαϊκή υπηκοότητα και λιγότερο στη θρησκευτική ετερότητα. Η ελληνική εθνική ομοιογένεια, καταλήγει η Τρουμπέτα, θίγεται από τις «εθνοτικές» διαφορές όσο και από την απουσία πολιτικών δεσμών μεταξύ των πολιτών.

Η επίδραση της εκπαίδευσης στην ταυτότητα των νεαρών Μουσουλμάνων της Θράκης απασχολεί τον Γιώργο Μαυρομάτη, ο οποίος εξετάζει τους όρους οργάνωσης και λειτουργίας των τοπικών μειονοτικών σχολείων. Ο τρόπος με τον οποίο επιλέγονται τα σχολικά εγχειρίδια και οι εκπαιδευτικοί φανερώνει ότι η επικράτηση εθνοτικών και θρησκευτικών στοιχείων στην παιδεία των Ελλήνων Μουσουλμάνων παρακωλύει την απόκτηση γενικότερων γνώσεων και δεξιοτήτων. Την τάση αυτή εδραιώνει η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων: ο θεσμός των μειονοτικών σχολείων διχάζεται ανάμεσα στον ελληνικό και τον τουρκικό εθνικι-

σμό μέχρι τα 1960, περίοδο κατά την οποία το ελληνικό κράτος επιτυγχάνει τον έλεγχο των μειονοτικών σχολείων, όχι όμως και των πολιτισμικών δεσμών που συνάπτουν τα νεαρά μέλη της μειονότητας με το τουρκικό έθνος. Η βελτίωση στις διπλωματικές σχέσεις των δύο κρατών δεν έχει ως τώρα ενσωματωθεί στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Η *Γεωργία Κρέτση* εικονογραφεί ένα εναλλακτικό μηχανισμό κατασκευής «μειονοτήτων»: τη δήμευση των περιουσιακών στοιχείων και τη συνακόλουθη στέρηση από κάθε κοινωνική εξουσία. Το παράδειγμά της αφορά τους Τσάμηδες της Ηπείρου οι οποίοι διώκονται στην Τουρκία, ενώ η γη τους απαλλοτριώνεται και διανέμεται σε φτωχούς χριστιανούς αγρότες. Τις ενέργειες αυτές νομιμοποιεί το γεγονός ότι το ελληνικό κράτος δεν αναγνωρίζει τις ιδιοκτησίες των Μουσουλμάνων: φυσική συνέπεια είναι η γένεση ενός νομικού κενού γύρω από τα δικαιώματα των Τσάμηδων. Όπως τονίζει η συγγραφέας, οι διωγμοί και οι απαλλοτριώσεις συνιστούν μέσα με τα οποία διασφαλίζεται ο εθνικός χαρακτήρας εδαφών που άλλοτε ανήκαν στους Οθωμανούς κατακτητές. Φέρνοντας στο φως τη δυναμική των τοπικών σχέσεων και τις διακυμάνσεις στην οικονομική δύναμη της ηπειρωτικής αυτής μειονότητας, η ανάλυσή της αποδομεί την εικόνα του «εύπορου Μουσουλμάνου γαιοκτήμονα».

Στην ενότητα: Οι Σλαύφωνοι της ελληνικής Μακεδονίας, ο *Philip Carabott* αναδεικνύει ότι οι αναπαράστά-

σεις και τα στερεότυπα που τους αφορούν συνιστούν προϊόν της εθνικής πολιτικής για τη δημιουργία του εθνικού «Άλλου». Παρακολουθώντας τις μεταβολές που διαπνέουν τους όρους προσφώνησης των Σλαύφωνων και το διαχωρισμό τους σε «Ελληνίζοντες» και «Βουλγαρίζοντες», ο Carabott αναφέρει ότι αν και έχουν πλέον ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνία, ανάμεσα στο 1910 και το 1949 η κατακραυγή εναντίον των πληθυσμών με γλωσσικές ιδιομορφίες μετουσιώνει το γλωσσικό στοιχείο σε αδιαφιλονίκητο συστατικό της εθνικής ταυτότητας και σύμβολο πίστης στο ελληνικό κράτος. Έτσι, στο βαθμό που οι Σλαύφωνοι Έλληνες ελαμβάνονται ως γλωσσική ομάδα, η ελεύθερη χρήση της διαλέκτου είναι ανεκτή: απαγορεύεται όταν αυτοί ιδωθούν ως «εσωτερικοί εχθροί» του έθνους, «ύποπτα» και «αντιφρονούντα» άτομα που τίθενται υπό αυστηρούς περιορισμούς και δήμευση περιουσιών.

Εστιάζοντας την προσοχή της στη σύγκρουση των ταυτοτήτων σε ένα χωριό της Φλώρινας, η *Claudia Rossini* ρωτά αν οι συγκρούσεις αυτές αντανακλούν ιδεολογίες που διαμορφώνονται έξω από τα όρια της κοινότητας – ειδικότερα, τον εθνικιστικό λόγο και τη ρητορική για τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνάς της, οι αντιφατικοί τρόποι με τους οποίους προσλαμβάνεται ο Εαυτός στην περιοχή οδηγούν στην εμφάνιση αντίπαλων παρατάξεων – «Ελληνόφιλων» και «Μακεδονόφιλων», που, αντίστοιχα,

υιοθετούν φορμαλιστικούς και ουσιοκρατικούς ορισμούς της ταυτότητας. Οι τοπικές συγκρούσεις εντούτοις, καταλήγει η Rossini, δεν πρέπει να αποδοθούν στις ανόμιες εκδοχές για τον Εαυτό. Αποφασιστικότερος είναι ο ρόλος της κρατικής πολιτικής, η οποία δεν εκχωρεί ελευθερία έκφρασης, αλλά στηρίζει τη μία από τις δύο εκδοχές επιβάλλοντας πολιτικές και οικονομικές διακρίσεις στην άλλη.

Ο *Christian Voss* στρέφεται στις διαφορετικές διαδικασίες κατασκευής των γλωσσικών και των εθνοτικών μειονοτήτων. Στην ελληνική Μακεδονία η εθνοτική συνείδηση δεν αρθρώνεται άμεσα με το γλωσσικό στοιχείο. Μορφοποιείται στο πλαίσιο μιας τοπικής δυναμικής συνυφασμένης με την ευχέρεια των Σλαυόφωνων του 19ου αιώνα να επιλέξουν ανάμεσα σε τρεις γλώσσες – τη βουλγαρική, τη σέρβικη και τη μακεδονική. Την «εθνική αναβίωση» της περιοχής της Φλώρινας υποθάλλουν οι εντεινόμενες διασποριακές μετακινήσεις και η επέκταση των εθνοτικών δικτύων σε παγκόσμιο επίπεδο. Εξίσου αληθινό είναι πως η εθνικιστική προπαγάνδα για τον ελληνικό χαρακτήρα της αρχαίας Μακεδονίας ενθαρρύνει την εξάλειψη της σλαβικής διαλέκτου στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία προσδιορίζοντας τους Σλαυόφωνους ως «εθνική μειονότητα» χωρίς να είναι: έχουν επίγνωση της δυσαρέσκειας που εγείρει η εθνο-γλωσσική ετερότητα, προσκρούουν σε βίαια μέτρα αφομοίωσης και δεν διαθέτουν πολιτική και οικονομική εξουσία.

Οι σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και Μακεδόνων προσφύγων στην ανατολική Ευρώπη είναι το αντικείμενο της συμβολής της *Riki van Boeschoten*. Αν και οι χώρες υποδοχής δεν ξεχωρίζουν τους Μακεδόνες από την ευρύτερη ελληνική κοινότητα, η διατήρηση των μακεδονικών παραδόσεων και της γλώσσας επιτρέπει τη βιωσιμότητα ενός ξεχωριστού πολιτισμικού πυρήνα. Σε αντίθεση με τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη όπου οι προσφυγικοί πληθυσμοί συνιστούν «αντικείμενα εκτός τόπου», στην ανατολική Ευρώπη συσπειρώνονται σε μια «αδελφότητα» υποστηρικτική όσο και εξαρτημένη από το κόμμα: οι διχασμοί που ανακύπτουν δεν έχουν «εθνοτικό» χαρακτήρα αλλά ευθυγραμμίζονται με την τοποθέτηση των ατόμων μέσα στο κομμουνιστικό καθεστώς. Αυτοί οι όροι συνύπαρξης διακόπτονται όταν η αναζωπύρωση του μακεδονικού ζητήματος μεταφέρει εντάσεις στους κόλπους της διασποράς «εθνικοποιώντας εκ νέου» τις σχέσεις των προσφύγων.

Αφιερωμένη στην ομάδα των Βλάχων, η τελευταία ενότητα περιέχει το κείμενο του *Thede Kahl* για τους Αρομάνιους στην Ελλάδα. Επισημαίνοντας τους παράγοντες που αναστέλλουν την ανάπτυξη της εθνικής τους ταυτότητας, ο *Kahl* επικεντρώνεται στην πληθώρα των τρόπων με τους οποίους αποκαλούνται: μειονότητα/Σλαυόφωνοι Έλληνες, Βλάχοι/Αρομάνιοι. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στις επιπτώσεις που οι αποκλίσεις στην καταγωγή, τη μόρφωση ή την οικονομική ευχέρεια έχουν στην κοινωνική

τους αφομοίωση. Αν και η συμβίωση με άλλα βαλκανικά έθνη δεν εξαλείφει τα έθιμα και τις παραδόσεις τους, στην Ελλάδα ταυτίζονται με το έθνος και τον πολιτισμό, κάνοντας χρήση της γλώσσας τους ανάλογα με την εικόνα που θέλουν να υπερισχύσει για αυτούς. Η αντίδραση των Αρομάνιων στην πρόταση του Συμβουλίου της Ευρώπης να διατηρηθεί το γλωσσικό τους ιδίωμα ερμηνεύεται με αναφορά στην ανάγκη να υπερασπιστούν την ελληνικότητα και να καταπολεμήσουν τη «μειονοτητοποίησή» τους.

Επίκαιρος πολιτικά, ο συλλογικός αυτός τόμος δίνει πολλά και σημαντικά εναύσματα για περαιτέρω έρευνα και συζήτηση σε μια περίοδο που το «μειονοτικό ζήτημα» πλαισιώνεται

από την εγκατάσταση στην Ελλάδα παλιννοστούντων και μεταναστών από όλο τον κόσμο. Οι πτυχές της παράδοξης συνύπαρξης των ανεπίλυτων ως τώρα προβλημάτων των εθνικών μειονοτήτων με τη ρητορική της πολυπολιτισμικότητας, η συνάφεια των μορφών κοινωνικού αποκλεισμού των σύγχρονων μεταναστών με των ιστορικών μειονοτήτων, το κατά πόσο η Ελλάδα μένει προσκολλημένη σε θέσεις παρελθόντων καιρών ή ανταποκρίνεται σε διεθνείς συμφωνίες και μνημόνια του παρόντος, αποτελούν πεδία που χρήζουν περαιτέρω ανάλυση.

Μαρίνα Πετρονότη

Ερευνήτρια ΕΚΚΕ